2-ŞÖBA · ÇORVAÇILIK VA HAYVONLAR MAHSULDORLIGI

BAYAD QOYLARÍNÍŃ BIOLOGIYALÍQ ÓZGESHELIKLERI, ÓNIMDARLÍǴÍ HÁM SELEKCIYALÍQ ÁHMIYETI

Mırzabaev Gafur Niyetbay ulı

Tleumuratov Aqilbek Kanalbaevich

Samarqand mámleketlik veterinariya meditsinası, sharwashılıq hám biotexnologuyalar universiteti Nókis filialı

DOI
10.66073/ReFocus-Conf/1311085

NASHR SANASI
13.11.2026 · Nukus

SAHIFALAR
423–427

NASHR HAMKORI
Research Focus
ISSN 2181-3833

IQTIBOS UÇUN Mırzabaev G.N., Tleumuratov A.K. Bayad qoylarínińń biologiyalíq ózgeshelikleri, ónimdarlíǵí hám selekciyalíq áhmiyeti // Veterinariya meditsinasi va çorvaçilikdagi dolzarb muammolar va ularning yeçimlari: xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materiallari. – Nukus, 2026. – B. 423–427. – DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/1311085

ANNOTACIYA Bul maqalada Bayad qoylarınıń kelip shıǵıwı, biologiyalıq ózgeshelikleri, sırtqı dúzilisi, beyimlesiw qásiyetleri, ósip-rawajlanıwı, gósh hám júń ónimdarlıǵı, sonıń menen birge olardı ósiriw hám selekciyalıq jumıslardı jetilistiriw máselelepи qarastırıladı. Bayad qoylarınıń jergilikli sharwashılıqtaǵı áhmiyeti, náselelik qásiyetlerin jetilistiriw hám azıqlandırıw sharayatların jaqsılaw arqalı ónimdarlıǵın arttırıw jolları bayan etiledi.

GILT SÓZLER Bayad qoyları, qoy sharwashılıǵı, gósh ónimdarlıǵı, júń ónimdarlıǵı, tiri salmaq, násillik qásiyet, selekciya, juplaw, azıqlandırıw, beyimlesiw.

Kirisiw. Qoy sharwashılıǵı awıl xojalıǵınıń áhmiyetli tarawlarınıń biri bolıp, xalıqtı sapalı gósh, júń hám teri sıyaqlı shiyki zatlar menen támiyinlewde úlken orın iyeleydi. Qoylar túrli tábiyiy-klimatlıq sharayatlarda jasawǵa beyimleskenligi, jaylawlardan nátiyjeli paydalanıwı menen ajıralıp turadı. Sonlıqtan qoy túrlerin saqlap qalıw, olardıń ónimdarlıǵın arttırıw hám násillik sapasın jaqsılaw házirgi qoy sharwashılıǵınıń tiykarǵı wazıypalarınıń bir bolıp esaplanadı.

Oraylıq Aziya aymaǵında qoy sharwashılıǵı ásirler dawamında xalıqtıń turmısında hám ekonomikalıq iskerliginde áhmiyetli orın iyelep kelgen. Aymaqtıń keń jaylawları, jazǵı ıssı hám qısqı salqın klimatı, suw hám azıq resurslarınıń máwsimge qaray ózgeriwi qoylardıń beyimlesiw qásiyetlerine joqarı talap qoyadı. Bunday sharayatlarda jergilikli klimatqa beyimlesken qoy túrlerin ósiriw ekonomikalıq jaqtan áhmiyetli.

Bayad qoyları Oraylıq Aziya qoy sharwashılıǵı menen baylanıslı jergilikli qoy toparlarınıń biri retinde úyreniledi. Bul qoylardıń ónimdarlıq qásiyetlerin, dene dúzilisin, ósip-rawajlanıwın hám sharayatqa beyimlesiw múmkinshiliklerin izertlew ilimiy hám ámeliy áhmiyetke iye. Ásirese, Bayad qoylarınıń tiri salmaǵın arttırıw, ósiw tezligin jaqsılaw,

sawlıqlardıń kóbeyiw qásiyetlerin saqlaw hám gósh sapasın joqarılatıw boyınsha izertlewler alıp barıw zárúr.

Bayad qoyları uzaq jıllar dawamında tábiyiy hám jasalma tańlaw, jergilikli klimatqa beyimlesiw hám insan tárepinen alıp barılǵan násillik jumıslar nátiyjesinde qáliplesken. Oraylıq Aziyadaǵı qoy sharwashılıǵınıń rawajlanıwı kóshpeli hám otırıqshı xalıqlardıń turmıs tárizi, jaylaw resursları hám sharwashılıq tájiriybesi menen tıǵız baylanıslı.

Bayad qoyları haqqındaǵı ilimiy jumıslarda olardıń kelip shıǵıwı, tarqalıw aymaqları hám jergilikli qoy toparları menen baylanısların arnawlı derekler tiykarında anıqlaw kerek. Qoylardıń túrli aymaqlarda ushırasatuǵın toparlarınıń atamaları, morfologiyalıq belgileri hám ónimdarlıq kórsetkishleri bir-birinen parıqlanıwı múmkin. Sonlıqtan Bayad qoylarınıń anıq táriyxıy kelip shıǵıwın hám standart belgilerin bahalawda arnawlı ilimiy ádebiyatlarǵa, násillik esaplarǵa hám zootexnikalıq maǵlıwmatlarǵa súyeniw zárúr.

Qoylardıń biologiyalıq ózgeshelikleri olardıń sırtqı dúzilisi, dene ólshemleri, súyek hám muskul sistemalarınıń rawajlanıwı, júń qaplamı, azıqtı ózlestiriw qábileti hám kóbeyiw kórsetkishleri arqalı bahalanadı. Bul belgilerdiń hámmesi qoydıń ónimdarlıq dárejesine hám óndiris sharayatlarına beyimlesiwine tásir kórsetedi.

Bayad qoyların úyreniwde olardıń tek sırtqı kórinisine emes, al jeke haywanlardıń ónim beriw qábiletine, awıl xojalıǵında paydalanıw nátiyjeliligine hám násillik qásiyetlerine de itibar beriw kerek.

Qoylardıń sırtqı dúzilisi, eksteryeri, olardıń dene bólimleriniń óz-ara qatnasın, súyek hám bulshıq et sistemalarınıń rawajlanıwın, dene dúzilisiniń ónim baǵdarına sáykesligin bildiredi. Eksteryerdi bahalaw arqalı haywannıń ulıwma rawajlanıwı, konstituciyası hám ónim beriwge jaramlılıǵı haqqında túsinik alıw múmkin.

Bayad qoyların bahalawda tómendegi belgilerge itibar beriw maqsetke muwapıq:

- deneniń uzınlıǵı, keńligi, tereńligi hám ulıwma pishini.
- kókirektiń keńligi hám tereńligi, dem alıw hám ulıwma dene rawajlanıwı menen baylanıslı belgiler.
- arqanıń tuwrılıǵı, beldiń bekkemligi hám bulshıq etlerdiń rawajlanıwı.
- gósh ónimdarlıǵın bahalawda áhmiyetli bolǵan bulshıq etlerdiń rawajlanıwı.
- súyekleriniń bekkemligi, buwınlarınıń durıs dúzilisi hám erkin háreketleniwi.
- júńniń qalıńlıǵı, uzınlıǵı, tıǵızlıǵı hám bir tegisligi.
- azıqlanıw qábiletin hám jasın anıqlawda járdem beretuǵın belgiler.

Eksteryerdi bahalawda haywannıń jası, jınısı, azıqlandırıw dárejesi hám fiziologiyalıq jaǵdayı esapqa alınadı. Jas qoylardıń dene bólimleri tolıq qáliplespegen bolıwı múmkin, sonlıqtan olardı úlken jastaǵı qoylar menen tikkeley salıstırıw durıs nátiyje bermeydi.

Qoylardıń biologiyalıq beyimlesiw qásiyetleri de áhmiyetli. Jaylawda erkin azıqlanıw, suw rejimine beyimlesiw, klimat ózgerislerine shıdamlılıq hám azıqtı ózlestiriw qábileti sharwashılıq nátiyjeliligine tásir kórsetedi. Biraq bul belgilerdiń dárejesi haywannıń násillik ózgesheliklerine ǵana emes, al saqlaw, azıqlandırıw hám veterinariyalıq xızmet sharayatlarına da baylanıslı.

Bayad qoylarınıń ósip-rawajlanıwın úyreniwde tuwılǵandaǵı, 2–3 aylıqtaǵı, 4–6 aylıqtaǵı hám bir jasındaǵı tiri salmaǵın esapqa alıw múmkin. Jas qoylardıń ósiw kórsetkishlerin salıstırıwda birdey azıqlandırıw hám saqlaw sharayatların támiyinlew zárúr. Sonday-aq

https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/1311085

qozılardıń jınısı, tuwılǵan waqıtı, egiz yamasa jalǵız tuwılǵanlıǵı, ana qoydıń jası hám sút ónimdarlıǵı esapqa alınadı.

Tiri salmaǵı boyınsha tańlaw jumısların alıp barıwda tez ósetuǵın, dene dúzilisi durıs, den sawlıǵı jaqsı hám azıqtı nátiyjeli paydalanatuǵın haywanlarǵa ústinlik beriledi. Biraq tek tiri salmaq boyınsha tańlaw jetkilikli emes. Kóbeyiw qábileti, jas maldıń saqlanıwı, ayaqlarınıń bekkemligi hám ana qoylardıń uzaq múddet ónim beriw qásiyetleri de esapqa alınǵanı maqul.

Qoy sharwashılıǵında gósh ónimdarlıǵı ekonomikalıq jaqtan áhmiyetli kórsetkishlerdiń biri esaplanadı. Gósh ónimdarlıǵı haywannıń tiri salmaǵı, jası, ósiw tezligi, denedegi bulshıq et hám may toplanıwı, gósh shıǵımı hám gósh sapası arqalı bahalanadı.

Bayad qoylarınıń gósh ónimdarlıǵın úyreniwde olardıń ósip-rawajlanıw dinamikasın baqlaw, azıqlandırıw dárejesin bahalaw hám soyim shıǵımı kórsetkishlerin esapqa alıw kerek. Gósh ónimdarlıǵına násillik faktorlar menen bir qatarda azıq quramı, protein hám energiya menen támiyinleniw, mineral zatlar, suw, saqlaw sharayatları hám veterinariyalıq profilaktika tásir etedi.

Gósh baǵdarındaǵı selekciyalıq jumıslardıń tiykarǵı maqseti — qısqa waqıt ishinde joqarı tiri salmaqqa erisiw, azıq shıǵının azaytıw hám gósh sapasın jaqsılaw. Bul maqsetke erisiw ushın jas maldıń ósiw tezligi menen birge azıqtı paydalanıw nátiyjeliligi de bahalanıwı kerek.

Qoylardan alınatuǵın ekinshi áhmiyetli ónim bul júń. Júńniń muǵdarı hám sapası qoydıń genetikalıq ózgesheliklerine, jasına, jınısına, azıqlandırıwına hám júńdi qırqıw texnologiyasına baylanıslı. Júń ónimdarlıǵın bahalawda bir bas qoydan alınǵan júń muǵdarı, taza júń shıǵımı, talshıqtıń uzınlıǵı hám juwanlıǵı sıyaqlı kórsetkishler paydalanıladı.

Bayad qoylarınıń júń ónimdarlıǵı haqqında juwmaq shıǵarıw ushın olardıń júń qásiyetlerin arnawlı ólshew hám laboratoriyalıq analiz nátiyjeleri tiykarında bahalaw kerek. Tek sırtqı kóriniske qarap júńniń sapası haqqında anıq juwmaq shıǵarıwǵa bolmaydı.

Gósh hám júń ónimdarlıǵın birgelikte bahalaw sharwashılıqta ekonomikalıq jaqtan nátiyjeli haywanlardı tańlawǵa járdem beredi. Bunda sharwashılıqtıń tiykarǵı maqseti hám bazar talabı esapqa alınadı.

Qoylardıń ónimdarlıǵın arttırıwda tolıq qıymetli azıqlandırıw hám durıs saqlaw texnologiyası sheshiwshi áhmiyetke iye. Azıqtıń muǵdarı hám quramı haywannıń jasına, tiri salmaǵına, fiziologiyalıq jaǵdayına, ósiw dáwirine hám ónim baǵdarına sáykes bolıwı kerek.

Qoylardı azıqlandırıwda jaylawlar, sapalı pishen, dánli hám koncentrat azıqlar, mineral qosımpalar hám taza suw paydalanıladı. Azıq racionında energiya, protein, kletchatka, vitaminler hám mineral zatlardıń teńsalmaqlı bolıwı zárúr. Raciondı dúziwde jergilikli azıq resursları hám olardıń azıqlıq qımbatlıǵı esapqa alınadı.

Búwaz sawlıqlardı azıqlandırıwǵa ayrıqsha itibar beriw kerek. Búwazlıqtıń aqırǵı dáwirinde hám tuwıwdan keyin ana qoydıń azıqlıq zatlarǵa bolǵan talabı ózgeredi. Tuwılǵan qozılardıń ósiwi ana qoydıń sút ónimdarlıǵına hám qozılardıń waqıtında qosımsha azıqqa úyretiliwine baylanıslı.

Jas maldıń ósiw dáwirinde azıq sapası tómen bolsa, ósiw tezligi páseyip, dene dúzilisi hám keyingi ónimdarlıq kórsetkishleri tómenlewi múmkin. Sonlıqtan qozılardıń tiri salmaǵın belgili waqıt aralıqlarında ólshep, azıqlandırıw rejimin nátiyjelerine qarap ózgertip barıw kerek.

Saqlaw texnologiyasında qurǵaq, taza hám jaqsı samallatılatuǵın qoralar, jetkilikli orın, taza suw hám kúndelikli veterinariyalıq baqlaw támiyinlenedi. Qoralardaǵı ıǵallıq, hawa almasıwınıń tómenligi hám sanitariyalıq talaplardıń buzılıwı haywanlar arasında keselliklerdiń tarqalıw qáwpin arttıradı.

Parazitlerge qarsı profilaktika, emlew, vaksinaciya hám basqa veterinariyalıq ilajlar veterinariya qáǵıydaları tiykarında ámelge asırılıwı kerek. Keselliklerdiń aldın alıw jas maldıń saqlanıw dárejesin jaqsılap, sharwashılıqtıń ekonomikalıq joǵaltıwların azaytadı.

Qoy sharwashılıǵında selekciyanıń tiykarǵı maqseti ónimdarlıǵı joqarı, den sawlıǵı bekkem, kóbeyiw qábileti jaqsı hám jergilikli sharayatlarǵa beyimlesken haywanlardı alıw bolıp esaplanadı.

Bayad qoyları menen selekciyalıq jumıslardı alıp barıwda birneshe tiykarǵı baǵdarǵa itibar beriw kerek.

Birinshiden, jeke ónimdarlıq kórsetkishlerin esapqa alıw. Hár bir sawlıq hám qoshqardıń tiri salmaǵı, jas maldıń ósiw tezligi, tuwıw kórsetkishleri hám den sawlıǵı haqqında maǵlıwmatlar jıynaladı. Bul maǵlıwmatlar haywanlardı salıstırıw hám tańlaw ushın tiykar boladı.

Ekinshiden, násillik kelip shıǵıwın úyreniw. Ata-anası hám jaqın áwladlarınıń ónimdarlıq kórsetkishleri haqqında maǵlıwmatlar haywannıń násillik qádirin bahalawǵa járdem beredi. Bunda tek ata-anasınıń joqarı ónimdarlıǵına súyenip qalmay, haywannıń óz kórsetkishleri hám áwladlarınıń nátiyjeleri de esapqa alınadı.

Úshinshiden, maqsetli juplawdı shólkemlestiriw. Sawlıqlar menen qoshqarlardı juplawda olardıń ónimdarlıq belgileri, dene dúzilisi, násillik kelip shıǵıwı hám kemshilikleri esapqa alınadı. Násilli qoshqarlardı tańlawda joqarı tiri salmaq penen birge ayaqlarınıń bekkemligi, reproduktivlik qásiyetleri hám den sawlıǵı da áhmiyetli.

Tórtinshiden, áwladlardı salıstırmalı bahalaw. Eger selekciyalıq jumısta gósh ónimdarlıǵın arttırıw maqset etilse, qozılardıń belgili jas dáwirlerindegi tiri salmaǵı, absolyut ósimi hám ortasha sutkalıq ósimi salıstırıladı. Salıstırıw birdey azıqlandırıw hám saqlaw sharayatlarında ótkerilse, nátiyjelerdiń isenimliligi artadı.

Bayad sawlıqların gósh baǵdarındaǵı qoshqarlar menen juplaw máselesin úyreniwde de ilimiy jantasıw talap etiledi. Bunday juplawdıń maqseti áwladlardıń ósiw tezligin hám gósh ónimdarlıǵın arttırıw bolıwı múmkin. Biraq juplaw nátiyjesin tek bir-eki qozınıń tiri salmaǵı menen bahalaw jetkilikli emes. Áwladlardıń sanı, jınısı, tuwılǵandaǵı salmaǵı, jasına qaray ósiwi, saqlanıwı hám azıq shıǵını da esapqa alınǵanı maqul.

Porodalar arasındaǵı juplawda gibrid kúshi, yaǵnıy geterozis kórinisi bayqalıwı múmkin. Biraq geterozistiń dárejesi juplastırılǵan toparlarǵa, belgilerge hám ortalıq sharayatlarına baylanıslı. Sonlıqtan onıń bar ekenligi yamasa dárejesi arnawlı tájiriybe hám statistikalıq analiz arqalı dálillenedi.

Selekciyalıq jumıslardıń nátiyjesi uzaq múddetli esapqa alıw, sapalı násillik haywanlardı saqlap qalıw hám maqsetli juplaw arqalı támiyinlenedi.

Juwmaq. Bayad qoylarınıń biologiyalıq ózgesheliklerin, sırtqı dúzilisin, ósip-rawajlanıwın hám ónimdarlıq qásiyetlerin úyreniw qoy sharwashılıǵın rawajlandırıwda áhmiyetli ilimiy-ámeliy baǵdarlardıń biri bolıp esaplanadı. Qoylardıń ónimdarlıǵı násillik faktorlarǵa, azıqlandırıwǵa, saqlaw sharayatlarına hám veterinariyalıq xızmetke baylanıslı.

https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/1311085

Bayad qoylarınıń gósh hám júń ónimdarlıǵın arttırıw ushın haywanlardı jeke bahalaw, tiri salmaǵınıń ózgerisin esapqa alıw, ónimdarlıǵı joqarı qoshqarlardı tańlaw hám maqsetli juplawdı shólkemlestiriw zárúr. Ásirese, jas maldıń ósim tezligin, ana qoylardıń kóbeyiw qásiyetlerin hám azıqtı paydalanıw nátiyjeliligin birgelikte bahalaw selekciyalıq jumıslardıń sapasın arttıradı. Sonday-aq, Bayad qoyları haqqında ilimiy juwmaqlar shıǵarıwda anıq zootexnikalıq maǵlıwmatlarǵa, násillik esaplarǵa hám tájiriybe nátiyjelerine súyeniw kerek. Bul jantasıw qoylardıń biologiyalıq múmkinshiliklerin tolıq ashıwǵa, ónimdarlıq kórsetkishlerin jaqsılawǵa hám sharwashılıqtıń ekonomikalıq nátiyjeliligin arttırıwǵa járdem beredi.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Batsukh G., Zagdsuren E. Sheep Breeds of Mongolia. FAO Animal Production and Health. Rome: FAO. — Bayad qoylarınıń kelip shıǵıwı, sırtqı belgileri hám ónimdarlıǵı boyınsha maǵlıwmatlar
2. Xatamov A.X., Xujanova M.M. Mo‘g‘ulistondan keltirilgan bayad zotli qo‘ylarning Qizilqum iqlim sharoitiga moslashish jarayonida tirik vazni va eksteryer ko‘rsatkichlari. Chorvachilik va naslchilik ishi. — 2025
3. Xujanova M.M., Xatamov A.X. Qizilqum sharoitida bayad zotli qo‘ylar sutining kimyoviy tarkibi. Chorvachilik va naslchilik ishi. — 2025. — Arnawlı sanı, 82-bet.
4. Adaptability traits of Bayat sheep of different lambing ages. — Animal Husbandry and Breeding Work. — 2026
5. Marai I.F.M., El-Darawany A.A., Fadiel A., Abdel-Hafez M.A.M. Physiological traits as affected by heat stress in sheep—A review. Small Ruminant Research. — 2007. — Vol. 71, Issues 1–3. — P. 1–12. DOI: 10.1016/j.smallrumres.2006.10.003.